

СВЯЩЕННІ КНИГИ АВРААМІСТИЧНИХ РЕЛІГІЙ ПРО СТАВЛЕННЯ ДО ІНОВІРЦІВ

Нетерпимість до інакшовіруючих в будь-якій релігійній системі, особливо на стадії її становлення, складає чи не головну засаду її віровчення. Докази цьому можна віднайти у всіх авраамістичних релігіях і передусім на рівні їх священних текстів – в іудейському Святому Письмі, в Новому Завіті, в Корані.

Так, на рівні іудейської Біблії віроповчально закріплюється поділ на «святих», цебто євреїв чи іудеїв, і всіх інших людей – «гоїв», «язичників», які «святими» не є. Писання на рівні Тори суворо забороняє будь-які стосунки з цими «іншими», оскільки «іншими» вони є саме тому, що не є «святими», а відтак є «грішниками». Саме поняття *язичник* (гой) для іудеїв за змістом було синонімом таких понять, як *грішник*, *нечистий*.⁹² В єврейському тексті «гой», тобто «народи» (від «гой» (גוי) чи «гой» (גוים)) – «язичник», «нація», «народ»). Це можна знайти в Книзі Єремії (10:25), у Псалтирі (2:1; 32(33):10), у Плачі Єремії (1:10), в 2-й Книзі Хронік (36:14) та ін. Але оскільки ставлення іудеїв, як єдиного обраного Божого народу, до інших етносів було більш, ніж зневажливе, то зрозуміло, що ці інші народи (цебто *гой*), як народи не-Божі, а відтак і не-обрані, являли собою, згідно з такими уявленнями, грішників, при чому грішників потенційних – за походженням, за природою.

У Торі віднесені до рангу переступу й гріха будь-які стосунки з *гоями*. Правовірний іудей мав цілу низку релігійних заповідей, які загалом забороняли йому будь-які зносини з язичниками (Повтор. 7). За іудейським законом, іудей стає нечистим тільки від дотику до мертвого (Чис. 9:6) і ще від деяких, означених законом, речей. Проте практично вже з часів Маккавеїв серед іудеїв стало існувати нічим не виправдане вірування, що за нечисте вважалися не лише всі язичники, а й навіть речі, що належали останнім. Тому-то після всіляких місць (скажімо, площі чи базару), де перебували язичники і навіть у випадку, коли іудей не спілкувався з язичником, а просто був чи проходив десь поруч, він мусив ретельно вимити водою руки і все тіло (Мк. 7:3-4). Зрозуміло, що ця процедура несла абсолютно не гігієнічну функцію, а мала передусім ритуальне значення. Відтак під «ближнім» в іудаїзмі розумівся виключно «свій», «такий, як я», одновірець.⁹³ Всі ж інші, включаючи й тих із «своїх», які з якихось причин за релігійним світоглядом перестали бути «своїми», є грішниками з відповідним вже до них негативним ставленням.

«І став Мойсей у брамі табору й сказав: Хто за Господа до мене! І зібралися до нього всі Левіїні сини. І сказав він до них: Так сказав Господь, Бог Ізраїлів: Припашіть кожен меча свого на стегно своє, перейдіть, і верніться від брами до брами в таборі, і *повбивайте кожен брата свого, і кожен приятеля свого, і кожен ближнього свого*.⁹⁴ І зробили Левіїні сини за словом Мойсеевим. І впало з народу того дня близько трьох тисяч чоловіка. І сказав Мойсей: Освятіть сьогодні себе для Господа, бо кожен мстився на сині своїм та на браті своїм, і щоб сьогодні Він дав вам благословення» (Вих. 32:26-29); «І сказав Мойсей до Ізраїлевих суддів: *Позабивайте кожен мужів своїх, приліплених до*

⁹² Загалом назвами язичників, поруч з «гой» («гойм») також були «нохрі» (גֵּרִים - чужий, чужоземний, іноземний (див.: Іс. 2:9)), «акум» (аббревіатура від халдейських слів *аобде кохабім умапулоф*, які означають – «поклонники зірок та планет»), обед-алілім (ідолопоклонники). Існувала ще одна назва – кутами чи кутійцями називали самарян, яких іудеї вважали також і чужоземцями, й ідолопоклонниками, оскільки ті являли собою суміш євреїв з асирійцями (точніше, з кутійцями (див.: 2 Цар. 17:24)). Сислової різниці між цими словами на рівні талмудичної літератури немає, вони виступають там синонімічними заміниками один одного.

⁹³ «Не будеш ненавидіти брата свого в серці своєму. Конче вияви неправду свого ближнього, і не понесеш гріха за нього. Не будеш мститися, і не будеш ненавидіти синів свого народу. І будеш любити ближнього свого, як самого себе! Я Господь!» (Лев. 19:17-18).

⁹⁴ Тут і далі в цитатах курсив наш.

неорського Ваала. Аж ось прийшов один із Ізраїлевих синів, та й привів до братів своїх мідіянітянку на очах Мойсея й на очах усієї громади Ізраїлевих синів, а вони плакали при вході скинії заповіту. І побачив це Пінхас, син Елеазара, сина священика Аарона. І встав він з-посеред громади, і взяв списа в свою руку. І ввійшов він за Ізраїлевим мужем до середини мешкання, та й пробив їх обох ізраїльтянина та ту жінку, аж через її черево. І була стримана поразка Ізраїлевих синів. І померло в поразці двадцять і чотири тисячі. І промовив Господь до Мойсея, говорячи: Пінхас, син Елеазара, сина священика Аарона, відвернув Мою лють від Ізраїлевих синів, коли він запалився горливістю Моєю серед них. І Я не вигубив Ізраїлевих синів у Своїй горливості. Тому скажи: ось Я даю йому свого заповіта: мир. І буде йому та насінню його по нім заповіт вічного священства за те, що він запалився для Бога свого, і очистив Ізраїлевих синів. А ймення забитого Ізраїлевого мужа, що був забитий з тією мідіянітянкою, Зіпрі, син Салу, начальник батькового дому Симеона. І ім'я тієї забитої мідіянітської жінки Козбі, дочка Цура, що був головою племен батькового дому в Мідіяні. І Господь промовляв до Мойсея, говорячи: *Ненавидіти мідіянітів, і будете їх забивати!*» (Чис. 25:5-17); «Якщо повстане серед тебе пророк або сновидець, і дасть тобі ознаку або чудо, і збудеться та ознака й те чудо, що сказав він тобі, до того говорячи: Ходімо ж за іншими богами, яких ти не знав, і будемо їм служити, то не слухайся слів того пророка або того сновидця, бо цим Господь, Бог ваш, випробовує вас, щоб пізнати, чи ви любите Господа, Бога вашого, усім своїм серцем і всією своєю душею. За Господом, Богом вашим, будете ходити, і Його будете боятися, і заповіді його будете виконувати, і голосу Його будете слухатися, і Йому будете служити, і до Нього будете линути. А пророк той або той сновидець *нехай буде забитий*, бо намовляв на відступство від Господа, Бога вашого, що вивів вас із єгипетського краю й викупив вас з дому рабства, щоб звести тебе з дороги, що наказав тобі Господь, Бог твій, ходити нею; і вигубиш зло з-посеред себе. *Коли намовить тебе брат твій, син твоєї матері, або син твій, або дочка твоя, або жінка твого лоня, або твій приятель, який тобі як душа твоя, таємно говорячи: Ходімо ж і служім іншим богам, яких не знав ти та батьки твої, з богів тих народів, що навколо вас, близьких тобі або далеких від тебе, від кінця землі й аж до кінця землі, то не будеш згоджуватися з ним і не будеш слухатися його, і не буде милосердитися око твоє над ним, і не змилюєшся й не сховаєш його, бо **конче заб'єш ти його, рука твоя буде на ньому найперше, щоб забити його, рука всього народу наостанку. І закидаєш його камінням, і він помре, бо жадав відвернути тебе від Господа, Бога твого**, що вивів тебе з єгипетського краю, з дому рабства» (Повт. 13:2-11); «Коли буде знайдений серед тебе в одному з міст твоїх, які Господь, Бог твій, дає тобі, чоловік або жінка, що зробить зле в очах Господа, Бога твого, щоб недотримати заповіту, що пішов би й служив би іншим богам, і вклонявся б їм та сонцеві або місяцеві, або всім зорям небесним, чого я не наказав, і буде розказано тобі, і ти почувеш, і будеш добре допитуватися, а ото воно правда, дійсна та річ, була зроблена ота гидота серед Ізраїля, то *випровадиш того чоловіка або ту жінку, що зробили ту злу річ, до брам своїх, того чоловіка або ту жінку, і вкаменуєш їх камінням, і вони погинуть*» (Повт.17:2-5). Як бачимо, лейтмотивом усього іудейського Святого Письма можуть виступати у цьому сенсі слова Псалмоспівця: «*Отож, ненавиджу Твоїх ненависників, Господи, і Твоїх заколотників бріджусь: повною ненавистю я ненавиджу їх, вони стали мені ворогами!...*» (Пс. 138:21-22).*

Ненавість до інакшовіруючих обстоює й Коран, бо ж і на його сторінках під «ближнім» розуміється лише одновірець, мусульманин, «правовірний», а всі інші, тобто немусульмани, постають грішниками, «невірними». Проте, якщо критерієм визначення іновірства в іудаїзмі виступає етно-релігійний чинник, згідно з яким людство розмежовується за принципом єврей-неєврей (чи іудей-неіудей)⁹⁵, тобто на тих, хто

⁹⁵ За Торою єврей не може не бути неіудеєм в принципі, оскільки саме євреїв Яхве визначив і обрав собі в якості «свого» народу.

належить до єврейського як богообраного народу і вже за однією цією ознакою потенційно вважаються «святими», і тих, хто до релігії євреїв немає жодного відношення, то в Корані детермінантою вододілу між праведниками і грішниками, а відтак і обґрунтування істинності ісламу, виступає головним чином негативна критика основних засад віровчення іудаїзму й християнства.

«І говорять іудеї: "Християни – ні на чому!" І говорять християни: "Іудеї – ні на чому!" А вони читають писання. Так говорять ті, які не знають, подібне до їх слів. Аллах розсудить між ними в день воскресіння відносно того, в чому вони розходилися» (Корова 107(113)); «І ніколи не будуть задоволені тобою ні іудеї, ні християни, поки ти не підеш за їх ученням. Скажи: "Воістину, дорога Аллаха є справжня дорога!", - а якщо ти підеш за їх пристрастями (іудеїв і християн – П.П.) після дійсного знання, що прийшло до тебе, то не буде тобі від Аллаха ні близького, ні помічника» (Корова 114(120)); «Просять тебе володарі Писання, щоб ти звів їм Писання з неба. Просили вони вже Мусу про більше, ніж це, і сказали: "Покажи нам Аллаха відкрито!" і їх уразила блискавка за їх несправедливість. Вони взяли собі тельця після того, як прийшли до них ясні знамення, і Ми пробачили це і дали Мусі явну владу. І спорудили Ми над ними гору при заповіті з ними і сказали їм: "Заходьте в двері, поклоняючись ниць!" І сказали їм: "Не порушуйте суботи!" І узяли Ми з них суворий заповіт. І за те, що вони (іудеї – П.П.) порушили їх заповіт, і не вірували в знамення Аллаха і били пророків без права, і говорили: "Серця наші не обрізані"⁹⁶. (Ні! Аллах наклав печатку на них за їх невіру, і вірують вони лише мало), і за їх невіру, і за те, що вони прорекли на Мар'ям велику брехню і за їх слова: "Адже Ми вбили Месію, Ісу, сина Мар'ям, посланця Аллаха" (а вони не вбили його і не розіпнули, але це лише здалося їм; і, воістину, ті, які голосять про це, - в сумніві про нього; немає у них про це ніякого знання, окрім слідування за пропозицією. Вони не вбивали його, - напевно, ні, Аллах возніс його до себе: адже Аллах великий, мудрий! І воістину, з людей Писання немає нікого, хто б не увірував в нього до його смерті, а в день воскресіння він буде свідком проти них!) - і ось, за несправедливість тих, які сповідають іудейство, Ми заборонили їм блага, які були їм дозволені, і за відвертання ними багатьох від дороги Аллаха, і за те, що вони зростали, хоча це було їм заборонено, і пожирали майно людей даремно, Ми й приготували невірним з них болісне покарання. Але тверді в знанні з них, і віруючі, які вірять в те, що зведено тобі і що зведено до тебе, і що вистояють молитву, і що дають очищення, і віруючі в Аллаха і останній день, - цим Ми дамо велику винагороду!» (Жінки 152(153)- 160(162)). І ще: «Ми звели Тору, в якій керівництво і світло; судять за нею пророки, які віддалися, тих, хто сповідує іудейство, а рабини і книжники – згідно з тим, що їм дано на зберігання з Писання Аллаха, і вони – про це сповідники. Не бійтеся ж людей, а бійтеся Мене! І не купуйте за Мої знамення малу ціну! А хто не судить за тим, що звів Аллах, то це – невірні» (Трапеза 48(44)). Підкреслимо, «вони не вбили його і не розіпнули, але це лише здалося їм... Вони не вбивали його, ... Аллах возніс його до себе». Цей текст повністю заперечує стрижневу ідею християнського віровчення – віру у воскресіння Ісуса Христа і прирівнює Спасителя до тих пророків, яких Бог свого часу возносив до себе, а це – Енох, Ілля і не виключено, що й Мойсей, якщо брати до уваги іудейський апокриф «Вознесіння Мойсея».

⁹⁶ Коли насправді так говорили іудеї з іудейських текстів встановити не вдається. Як на нас, цією фразою Коран показує, що істинними поклонниками Всевишнього вважались завжди лише ті з іудеїв, які розуміли своє тілесне обрізання, як ознаку смиренності і покори Богові, тобто, як «обрізання серця», цебто свого «духу», «розуму» (Див.: Повт. 10:16 і 30:6; Єр.4:4, 14). На цьому наголошує й апостол Павла про те, що істинним іудеєм являється не той, що є обрізаний тілесно, а передусім той, в якого обрізане серце. «Бо не той юдей, що є ним назовні, і не то обрізання, що назовні на тілі, але той, що є юдей погачемно, духово, і обрізання серця духом, а не за буквою; і йому похвала не від людей, а від Бога» (Рим. 2:28-29). Хоча весь контекст його послань вказує на інше: віруючому достатньо здійснити одне лише «обрізання серця», тобто прийняти водне хрещення, а воно є універсальним. Тілесне обрізання для Павла немає значення. Іслам же навпаки наголошує на важливості тілесного обрізання, але показує, що іудеї, формалізуючи цей обряд, по суті, спотворили його значення.

Коран наголошує, що іудеї знівечили укладений завіт між ними і Богом, не вірили у знамення і не дослухалися до проповідей пророків, а християнство взагалі являє собою політеїзм, бо ж, з одного боку, сповідує не одного єдиного Бога, а трьох! (йдеться про догмат Трійці⁹⁷), а з іншого – про віру в Марію як Богородицю і Заступницю.⁹⁸ Більше того, Коран спростовує Євангелію, тому що Іса, тобто Ісус Христос, подається, з одного боку, навіть не найбільшим пророком, а одним із посланців Аллаха⁹⁹, а з іншого – не Сином Божим, мотивуючи це тим, що в Аллаха в принципі не може бути дітей.¹⁰⁰ Поруч з цим, наголошується на недоречності визнавати ще когось собі за «пана», цебто «Господа» (як відомо, Ісус Христос для християн є Господом), окрім Всевишнього, тобто Аллаха, хто б той не був – книжник (священик), чернець, а чи ж сам «Месія, син Марйам» (Покаяння 31(31)). Водночас Коран чітко дає зрозуміти, що оскільки Іса є пророком і посланцем Аллаха, то й Євангелія, яку він проповідував, «дарована» Аллахом, тобто насправді вона не може вважатися «Євангелією Христовою», як це обстоює християнство: «І відправили Ми слідами їх Ісу, сина Марйам, з підтвердженням істинності того, що послане до нього в Торі, і дарували Ми йому Євангелію, в якій керівництво і світло, і з підтвердженням істинності того, що послане до нього в Торі, і з керівництвом і вмовлянням для богобоязливих. І нехай же судять володарі Євангелії за тим, що звів в ній Аллах. А хто не судить за тим, що звів Аллах, ті – розпусники. І Ми звели тобі Писання з істиною для підтвердження істинності того, що послане до нього з Писання, і для охорони його. Суди ж серед них за тим, що звів Аллах, і не слідуй за їх пристрастями вбік від істини, яка прийшла до тебе. Всякому з вас Ми влаштували дорогу й путь» (Трапеза 50(46)-52(48)).

«Вони говорять: "Будьте іудеями або християнами – знайдете пряму дорогу". Скажи: "Ні, - громадою Ібрахіма, ханіфа, адже він не був з багатобожником"» (Корова 129 (135)); «О ви, що увірували! Не беріть іудеїв і християн в друзі: вони – друзі один іншому. А якщо хто з вас візьме їх собі в друзі, той і сам з них (такий, як вони – П.П.). Воістину, Аллах не веде людей неправедних!» (Трапеза 56 (51)). Зауважимо на тексті «вони говорять: "Будьте іудеями або християнами – знайдете пряму дорогу». Хто вони, що говорить таке? - Ні іудеї, ні християни, ні тим паче взяті вони разом, ніколи не проповідували таких положень, за якими, щоб знайти «пряму дорогу», тобто стати сповідниками істинного віровчення, слід без різниці бути або іудеями, або християнами.

Однак, негативне ставлення до інакшовіруючих в Корані проявляється не лише на суто богословському рівні, а й на відвертій неприязні до немусульман як людей гріха, невірних аж до фізичного їх знищення. Боротьба з невірними в основному передбачає ведення війни з іудеями і християнами. «Бийтеся з тими, хто не вірує в Аллаха і в останній день, не забороняє того, що заборонив Аллах і Його посланець, і не підкоряється релігії достеменною - з тих, яким послано Писання, поки вони не дадуть відкупу своєю рукою, будучи приниженими. І сказали іудеї: "Узайр – син Аллаха"¹⁰¹". І сказали християни: "Месія

⁹⁷ «Віруйте ж в Аллаха і Його посланців і не говоріть – три!» (Жінки 169(171)). Тут і далі в цитатах з Корану курсив наш – П.П.

⁹⁸ «І ось сказав Аллах: "О Іса, син Марйам! Невже ти сказав людям: "Прийміть мене і мою матір двома богами окрім Аллаха?" ... Я (Іса – П.П.) не говорив їм нічого, крім того, про що Ти мені наказав: "Вклоняйтеся Аллаху, Господу моему та Господу вашому" ... Аллаху належить влада над небесами і землею і тим, що в них, і Він владний над будь-якою річчю!» (Трапеза 116(116)-117(117), 120(120)).

⁹⁹ «Ми дали Мусі Писання і вслід за ним Ми відправили посланців; і Ми дарували Ісі, синові Марйам, ясні знамення і підкрипили його Духом Святим» (Корова 81(87)); «Месія, син Марйам, - лише посланець» (Трапеза 1:80); «Ось взяли Ми з пророків завіт – і з тебе (Мухаммеда – П.П.), і з Нуха, і Ібрахіма, і Мусь, й Іси, сина Марйам, і взяли з них суворий завіт» (Сонми 7(7)).

¹⁰⁰ «Аллах – лише єдиний Бог. Достославніший Він того, щоб в Нього було дитя» (Жінки 169(171)).

¹⁰¹ Коментарі сходяться на тому, що під Узайр'ом слід розуміти Езру чи Ездру – відомого реформатора і кодифікатора Тори, ймовірно автора біблійної «Книги Ездри». Однак заувага коану, що іудеї називали Ездру «сином Аллаха», цебто «сином Бога (Яхве)» не знаходить історичного підтвердження, особливо в тому сенсі, як це говориться про Месію, тобто що «Месія – син Аллаха», тобто що, згідно з християнським віровченням Ісус Христос є у прямому сенсі Сином Божим.

– син Аллаха".¹⁰² Ці слова в їхніх устах схожі на слова тих, які не вірували раніше. *Хай уразить їх Аллах!* До чого вони відвернуті! Вони узяли своїх книжників і ченців за панів собі¹⁰³, окрім Аллаха, і Месію, сина Мар'ям. А їм було наказано поклонятися лише єдиному Богові, окрім якого немає божества. Хвала Йому, вище Він того, що вони Йому додають в співучасники!» (Покаяння 29(29)-31(31)); *«І вбивайте їх, де зустрінете, і виганяйте їх звідти, звідки вони вигнали вас: адже спокуса – гірша, ніж вбивство! І не бийтеся з ними в забороненій мечеті, поки вони не стануть битися там з вами. Якщо ж вони битимуться з вами, то вбивайте їх: така відплата невірних!»* (Корова 187(191)); *«Невже ви боїтеся їх? Адже Аллаха слід більше боятися, якщо ви віруючі. Бийтеся з ними, - покарає їх Аллах вашими руками, і зганьбить їх, і допоможе вам проти них, і зцілить груди в людей віруючих і видалить гнів з їх сердець»* (Покаяння 13(13)-15(15)). При чому боротьба з іновірцями постає не як необхідність, а як священний обов'язок, до виконання якого слід заохочувати кожного правовірного¹⁰⁴, оскільки *«Аллах любить тих, які б'ються на Його шляху»*.¹⁰⁵ Примітно, що боротьба з невірними буде тривати доти, доки «вся релігія буде належати Аллаху», тобто до повного навернення всіх в іслам і знищення всіх невірних.¹⁰⁶ Тим же, хто буде битися з невірними і в цій боротьбі буде переможцем або ж загине, такого чекає від Аллаха «велика винагорода».¹⁰⁷

Як бачимо на підставі й іудейської Біблії, і Корану, шануються лише одновірці, натомість всі «інші», «інакші», іновірці ідентифікуються як грішники і на цій підставі заслуговують відповідного обходження з ними аж до жорстокого покарання і забиття. Якщо в іудаїзмі грішниками постають всі неіудеї, то в ісламі – немусульмани; якщо в іудаїзмі грішниками вважаються всі народи, окрім єврейського і тих з язичників, які стали прозелітами, тобто прийняли іудаїзм, то в ісламі розмежування на свій-чужий проходить у світоглядній площині: якщо «своїм», «нашим» являється виключно мусульманин, то, відповідно, «не-своїм», «не-нашим» вважається будь-хто, хто мусульманином не є. Але якщо в іудаїзмі «обраним» чи «Божим народом» розуміється виключно єврейський народ¹⁰⁸, то в ісламі – всі мусульмани, ким би вони не були (в тому числі й за етнічним

¹⁰² Також: «О володарі Писання! Не чиніть надмірно у вашій релігії і не кажіть проти Аллаха нічого, крім істини. Адже Месія, Іса, син Мар'ям, - лише посланець Аллаха і Його слово, яке Він кинув Мар'ям, і дух Його. Віруйте ж в Аллаха і Його посланців і не говоріть – три! Стримаєтесь, це – краще для вас, Воїстину, Аллах – лише єдиний Бог. Достославніший Він того, щоб в Нього було дитя. Йому – те, що в небесах, і те, що на землі. Досить Аллаха як поручителя!» (Жінки 169(171)); «Месія, син Мар'ям, - лише посланець, пройшли вже до нього посланці, а мати його – праведниця. Обидва вони споживали їжу. Поглянь, як роз'яснюємо Ми їм знамення; потім поглянь, до чого вони відвернуті!» (Трапеза 1:80).

¹⁰³ Йдеться про розмежування Християнської церкви на клір і мирян. У межах цієї системи миряни сприймають священнослужителів і справді, як «панів», називаючи їх своїми «отцями», при чому всупереч відомим євангельським настановам самого Христа не називати, окрім Бога, нікого з духовних наставників ні «вчителями», ні «отцями», ні «наставниками». «А ви вчителями не звіться, бо один вам Учитель, а ви всі брати. І не називайте нікого отцем на землі, бо один вам Отець, що на небі. І не звіться наставниками, бо один вам Наставник, Христос» (Мт. 23:8-10).

¹⁰⁴ *«Бийтеся ж на шляху Аллаха! Зараховується це тільки самому тобі, і спонукай віруючих. Можливо, Аллах утримає лють невірних: адже Аллах сильніший в люті і сильніший в покаранні!»* (Жінки 86(84)); «О ви, що увірували! Бийтеся з тими із невірних, які близькі до вас. І хай вони знайдуть у вас суворість. І знайте, що Аллах - з богобоязливими!» (Покаяння 124(123)).

¹⁰⁵ «Воїстину, Аллах любить тих, які б'ються на Його шляху рядами, ніби вони – щільна будівля!» (Ряди 4(4)).

¹⁰⁶ «І бийтеся з ними (невірними – П.П.), доки не буде більше спокуси, а (вся) релігія буде належати Аллаху» (Корова 189(193)); «І бийтеся з ними, доки не буде спокуси, і релігія вся буде належати Аллаху» (Здобич 40(39)).

¹⁰⁷ «Хай же б'ються на шляху Аллаха ті, які купують за найближче життя майбутнє! І якщо хто б'ється на шляху Аллаха і буде вбитий або переможе, Ми дамо йому велику винагороду» (Жінки 76(74)).

¹⁰⁸ Навіть ті з язичників, які ставали прозелітами євреями як «обранцями Божими» стати не могли, бо ж за Торою завіт було укладено з єврейським народом (йдеться про завіт, який Всевишній уклав з євреями через Мойсея), між тим прозеліти, оскільки по крові вони були язичниками, вважалися учасниками лише Ноевого завіту (Бут. 9:9), вони зобов'язані були виконувати лише так звані «сім законів Ноевих синів» і відтак звільнялися від виконання усієї Тори, тобто від усіх 613 заповідей, дотримання яких для єврея

походженням). Іншими словами, якщо іудейське Святе Письмо ділить світ на євреїв і неєвреїв (тобто язичників, при чому той єврей, який з тих чи інших причин перестав бути іудеєм вважається гіршим за язичника; в цьому контексті показовим є приклад ставлення євреїв до самарян як недо-євреїв), то Коран – на вірних і невірних Аллахові осіб.

Нетерпимість до іновірців пронизує й Новий Завіт, щоправда в ньому не існує прямих заохочень до скоєння над такими людьми фізичного насилля, на кшталт тих, які наявні в іудейському Писанні та Корані, але те, що і в «релігії любові» існує неприязнь до не-євангельського чи не-християнського світогляду, нетерпимість до інакшомислячих, то факт беззаперечний. Так, в Євангелії від Матвія читаємо: «Не думайте, що Я прийшов, щоб мир на землю принести, Я не мир принести прийшов, а меча. *Я ж прийшов порізнути чоловіка з батьком його, дочку з її матір'ю, і невістку з свекрухою її. І: вороги чоловікові домашні його!*» (Мт. 10:34-36). Цей вірш є парафразом на текст Книги Михея 7:6 («І друзі не довіряйте, не надійтесь на приятеля, від тієї, що при лоні твоєму лежить, пильнуй двері уст своїх! *Бо гордує син батьком своїм, дочка повстає проти неньки своєї, невістка проти свекрухи своєї, вороги чоловіку домашні його!* А я виглядаю на Господа, надіюсь на Бога спасіння мого, Бог мій почує мене!» (Мих. 7:5-7). Але якщо тут ці слова стосуються Самарії і відступницького царства Ізраїльського¹⁰⁹, відокремлення й усамостійнення їх від інших колін Ізраїлю і, як наслідок, моральної деградації самарян з позицій іудаїзму, то за Матвієм, Спаситель подає цю цитату з Михея вже в якості положення євангельського віровчення, яке мусить регулювати відносини між християнами і нехристиянами. Поруч з цим, примітним у євангеліста виглядає й те, що фраза «вороги чоловікові домашні його» постає не як припущення можливих крайніх стосунків між віруючим і невіруючим в лоні його сім'ї, не як рекомендація, а як фіксація ідеї, що передусім таки «вороги чоловікові домашні його». Це підтверджує й євангеліст Лука, в якого ця ж думка звучить більш категорично, оскільки фіксується вже в якості заповіді. «Коли хто приходить до Мене, і не зненавидить свого батька та матері, і дружини й дітей, і братів і сестер, а до того й своєї душі, той не може бути учнем Моїм!» (Лк. 14:26). Іншими словами, згідно з Лукою, аби бути справжнім християнином віруючий мусить спочатку «зненавидіти» всіх своїх рідних і навіть себе самого, своє життя¹¹⁰ (свою душу), тобто зректися повністю всього, що бодай може пов'язувати його з «цим» світом.¹¹¹

Безперечно, зміст цих євангельських віршів не зводиться лише до рівня «домашніх», як і не стосується лише часу новозавітних подій, а чи ж є простою гіперболою, як на цьому зазвичай наголошують християнські богослови.¹¹² Однак поділ

було обов'язковим; не зважаючи на те, що Писання і Талмуд загалом позитивно відзивається про прозелітизм, у талмудичній літературі до іудеїв з язичників відчувається дещо підозріле ставлення, а той прямо як до іновірців, тобто вороже і навіть відверте небажання навертати їх в іудаїзм.

¹⁰⁹ Більшість коментаторів сходяться на тому, що розділи 6-8 Книги Михея стосуються не Єрусалиму та Іудейського царства, а саме Самарії й Ізраїльського царства. На це передусім вказує вірш 7:14 («Паси Мій народ своїм берлом, отару спадку Твого; що пробуває в лісі самотно, у середині саду, хай пасуться вони на Башані й Гілеаді, як за днів стародавніх» (Мих. 7:14)).

¹¹⁰ «Душа» в єврейській культурі часто означає «життя». То ж у фразі «і не зненавидить ... до того й своєї душі» під душею слід розуміти життя.

¹¹¹ «А інший із учнів промовив до Нього: Дозволь мені, Господи, перше піти та батька свого поховати. А Ісус йому каже: Иди за Мною, і зостав мертвим ховати мерців своїх!» (Мт. 8:21-22). «І промовив до другого Він: Иди за Мною. А той відказав: Дозволь мені перше піти, і батька свого поховати.

Він же йому відказав: Зостав мертвим ховати мерців своїх. А ти йди та звіщай Царство Боже. А інший сказав був: Господи, я піду за Тобою, та дозволь мені перш попрощатись із своїми домашніми. Ісус же промовив до нього: Ніхто з тих, хто кладе свою руку на плуга та назад озирається, не надається до Божого Царства!» (Лк. 9:59-62). За контекстом, під «мерцями» слід розуміти всіх тих, хто з різних обставин і причин не сповідує Євангелію, тобто християнином не є.

¹¹² «Всіма силами рідня рятує того, хто наважився стати на дорогу дієвого спасіння від мракобісся, фанатизму, вузькості поглядів, щиро бажаючи, щоб він не втратив "радоців життя" і не став посміховиськом для людей і ганьбою їхньої фамілії. Тоді-то й стає зрозумілим, чому Господь говорить на перший погляд жорстокі слова: "І вороги людини - її домашні. Хто любить батька або матір більше, ніж Мене, той негідний Мене; і хто любить сина або дочку більше за Мене, той негідний Мене; і хто не

світу на «своїх» і «чужих» розпочинається вже з особистісного плану буття. Апокрифічна Євангелія від Хоми чітко дає це зрозуміти. «Ісус сказав: *Той, хто не зненавидів свого батька й свою матір, не зможе бути моїм учнем, і той, хто не зненавидів своїх братів і своєї сестри і не поніс свій хрест, як я, не стане гідним мене*» (6:1; за іншою нумерацією 60).

Якнайкращим тлумаченням цим текстам будуть інші слова євангельського Христа: «*Хто не зі Мною, той проти Мене, і хто зі Мною не збирає, той розкидає*» (Мт. 12:30). Іншими словами, християнський канон зауважує, що людина, яка не є християнином – являється антихристиянином, бо ж вона в такий спосіб перебуває в позиції «проти Христа». Середина тут не може бути в принципі, оскільки Євангелія фіксує чітко - «хто не зі Мною, той проти Мене». Хтось може сказати: А як бути з іншими місцями в Євангеліях, які обстоюють абсолютно протилежну позицію – зауважують на ідеях любові, добрості і всепрощення? Дійсно, на рівні Нового Завіту таких місць є чимало, але звернімо увагу, всі вони підкреслюють не про любов *до всіх*, а, як це є і в іудейському Писанні, і в Корані, виключно до «своїх», до «братів» за вірою, до одновірців. Читаємо: «Нову заповідь Я вам даю: *Любіть один одного! Як Я вас полюбив, так любіть один одного й ви! По тому пізнають усі, що ви учні Мої, як будете мати любов між собою*» (Ів. 13:34-35); «І оце Його заповідь, щоб ми вірували в Ім'я Сина Його Ісуса Христа, і щоб любили *один одного*, як Він нам заповідь дав!» (1 Ів. 3:23); «Улюблені, любім *один одного*, бо від Бога любов, і кожен, хто любить, родився від Бога та відає Бога! Хто не любить, той Бога не пізнав, бо Бог є любов! Любов Божа до нас з'явилася тим, що Бог Сина Свого Однородженого послав у світ, щоб ми через Нього жили. Не в тому любов, що ми полюбили Бога, а що Він полюбив нас, і послав Свого Сина вблаганням за наші гріхи. Улюблені, коли Бог полюбив нас отак, то повинні любити і ми *один одного!*» (1 Ів. 4:7-11); «І ми оцю заповідь маємо від Нього, щоб, хто любить Бога, той і *брата свого любив!*» (1 Ів. 4:21).

Любити «один одного» означає любити «братерською» любов'ю виключно свого одновірця, тобто християнина. «Послухом правді очистьте душі свої через Духа на нелицемірну *братерську любов*, і ревно від щирого серця любіть *один одного...*» (1 Пет. 1:22); «в благочесті братерство, а в *братерстві любов*» (2 Пет. 1:7); «*Любіть один одного братньою любов'ю; випереджайте один одного пошаною!*» (Рим. 12:10); «А в вас хай примножить Господь, і нехай збагатить вашу любов *один до одного, і до всіх*¹¹³, як і наша є до вас!» (1 Сол. 3:12); «*Братолобство* нехай пробуває між вами!» (Євр. 13:1).

Згідно з Новим Завітом, християнська любов не всеосяжна, не стосується всього людства. «Оце Моя заповідь, *щоб любили один одного ви*, як Я вас полюбив! Ніхто більшої любови не має над ту, як хто *свою душу поклав би за друзів своїх*. Ви друзі Мої, якщо чините все, що Я вам заповідую. ... Це Я вам заповідую, щоб любили *один одного ви!*» (Ів.

бере свого хреста і не йде слідом за Мною, той не гідний Мене" (Від Матвія 10:36-38). Як важко буває встояти проти "любові" ближніх і не залишити в житті все як є, щоб жити "як все". У такій боротьбі і виявляється дійсне прагнення серця людського. Чи буде правильним залишити Бога і правду Його в угоду спокою ближніх? Або все ж постаратися врятуватися самому, а, якщо буде можливо, то допомогти і тим, кого любиш? Що буде дійсною любов'ю? Так і відбувається розділення на агнів та козлищ. Так здійснюється суд світу» [Мелетий, іером. (Серебряков). Не мир пришел Я принести, но меч.- <http://www.blagovest.lozovaya.org/archives/arh06/arh060614.html>].

¹¹³ Фраза «до всіх» в контексті обох Послань Павла до солунян означає *до всіх християн*, тобто до віруючих з інших громад (пор.: фраза «до всіх *святих* (християн – П.П.)» в Кол. 1:5). На це вказує фраза «як і наша (любов – П.П.) є до вас», за якою апостол Павло, зважаючи на слово «наша» подає себе членом іншої громади і звертається до солунських християн із своїм Посланням від імені цієї «своєї» чи «нашої» громади (найвірогідніше Послання було написані в Коринфі і апостол звертається до солунян від імені Коринфської церкви). «А про братолобство немає потреби писати до вас, бо самі *ви від Бога навчені любити один одного...*» (1 Сол. 4:9). І ще: ««*Ми* завжди повинні подяку складати *за вас* Богові, *браття*, як і годиться, бо сильно *росте віра ваша*, і примножується *любов кожного з усіх вас один до одного*» (2 Сол. 1:3); «Ми дякуємо Богові, Отцеві Господа нашого Ісуса Христа, завжди *за вас* молячись, прочувши про *вашу віру* в Христа Ісуса та про любов, яку маєте *до всіх святих* через надію, приготовану в небі для вас, що про неї давніше ви чули в слові істини Євангелії...» (Кол. 1:3-5).

15:12-14, 17). Зверніть увагу на фразу: «Ніхто більшої любові не має над ту, як хто свою душу поклав би *за друзів своїх*». Згідно з нею, найбільшим, найдосконалішим проявом любові є «покласти» «свою душу», тобто пожертвувати собою, але заради кого – всіх і кожного? – Ні, лише «за друзів своїх»!

В цьому контексті «друг» дуже близьке до біблійного поняття «ближній», тому що й ближнього слід любити найбільшою любов'ю, яка тільки може бути, а це – «як самого себе».¹¹⁴ А оскільки «ближнім» за біблійною традицією вважається також «свій», який є «поруч», тобто одновірець, то зрозуміло, що «друг» тим паче є «ближнім». У новозавітному каноні поняття «ближній» тотожне загальноіудейському, про що свідчить той факт, що автори новозавітних текстів, зауважуючи на заповіді любити ближнього відсилають читача не просто до текстів Тори, а до Декалогу. «Не будьте винні нікому нічого, крім того, щоб любити один одного. Бо хто іншого любить, той виконав Закона. Бо заповіді: Не чини перелюбу, Не вбивай, Не кради, Не свідкуй неправдиво, Не пожадай й які інші, вони містяться всі в цьому слові: Люби свого ближнього, як самого себе! Любов не чинить зла ближньому, тож любов виконання Закону» (Рим. 13:8-10); «Бо весь Закон в однім слові міститься: Люби свого ближнього, як самого себе!» (Гал. 5:14); «Коли ви Закона Царського виконуете, за Писанням: Люби свого ближнього, як самого себе, то ви робите добре» (Як. 2:8)

Таким чином, зміст новозавітної заповіді любити ближнього ідентичний змісту заповіді іудейського закону, оскільки і в першому, і в другому випадку йдеться про ближнього як іудея. В протилежному разі незрозуміло для чого в Новому Завіті цитується Декалог, заповіді якого, як відомо, стосується винятково іудеїв, і в такий спосіб проводити паралель з Торою? Відтак, «ближнім» (а поруч і «другом») у Новому Завіті, тримаючи на оці новозавітні посилання на Тору, розуміється одновірець, цебто іудей (зазначимо принагідно, що від часу Ісусової проповіді принаймні до розгрому Єрусалиму римлянами в 70 р. різниці між іудеями і християнами практично не було (хоча правильніше говорити, що це були ті ж само іудеї, які відрізнялися від інших лише тим, що поєднували дотримання традиційних норм іудаїзму разом із вірою в Ісуса з Назарету як обіцяного Месію Ізраїлю).¹¹⁵

На перший погляд, неначе випадають з цього ряду два місця в християнському каноні – це тексти Матвія 5:44 і Луки 6:27, в яких наголошується, щоб християни любили не лише одновірців, а й «ворогів своїх». «А Я вам кажу *не противитись злону*. І коли *вдарить тебе хто у праву щоку твою, підстав йому й другу*. А хто хоче тебе позивати й забрати сорочку твою, віддай і плаща йому. А хто силувати тебе буде відбути подорожне на мило одну, іди з ним навіть дві. Хто просить у тебе то дай, а хто хоче позичити в тебе не відвертайся від нього. Ви чули, що сказано: Люби свого ближнього, і ненавидь свого ворога. А Я вам кажу: *Любіть ворогів своїх*, благословляйте тих, хто вас проклинає, творіть добро тим, хто ненавидить вас, і моліться за тих, хто вас переслідує, щоб вам бути синами Отця вашого, що на небі, що наказує сходити сонцю Своєму над злими й над добрими, і дощ посилає на праведних і на неправедних. Коли бо ви любите тих, хто вас любить, то яку нагороду ви маєте? Хіба не те саме й митники роблять? І коли ви вітаєте тільки братів своїх, то що ж особливого робите? Чи й погани не чинять отак? Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Мт. 5: 39-48); «А вам, хто слухає, Я кажу: *Любіть своїх ворогів*, добро робіть тим, хто ненавидить вас. Благословляйте тих, хто вас проклинає, і моліться за тих, хто кривду вам чинить. *Хто вдарить тебе по щоці, підстав йому й другу*, а хто хоче плаща твого взяти, не забороняй і сорочки. І кожному, хто

¹¹⁴ Мт. 19:19; 22:39; Мк. 12:31, 33; Лк. 10:27;

¹¹⁵ Це доводять передусім перші розділи Дій апостолів, які показують, що іудеохристияни відвідували разом з іншими іудеями Єрусалимський храм і синагоги, святкували ті ж само свята, включаючи передовсім суботу, шанували традиційні іудейські обряди і традиції. Навіть рішення так званого Апостольського Єрусалимського собору вказують на це, за якими настанови Тори не скасовуються (див.: 15 розділ Дій апостолів).

в тебе просить подай, а від того, хто твоє забирає, назад не жадай. *І як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви.* А коли любите тих, хто любить вас, яка вам за те ласка? Люблять бо й грішники тих, хто їх любить. І коли добре чините тим, хто добро чинить вам, яка вам за те ласка? Бо те саме і грішники роблять. А коли позичаєте тим, що й від них сподіваєтесь взяти, яка вам за те ласка? Позичають бо й грішники грішникам, щоб одержати стільки ж. *Тож любіть своїх ворогів*, робіть добро (ворогам – П.П.), позичайте, не ждучи нічого назад, і ваша за це нагорода великою буде, і синами Всевишнього станете ви, добрий бо Він до невдячних і злих! Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний!» (Лк. 6:27-36).

Однак, якщо розглядати ці настанови любові в загальному контексті Нагірної проповіді, то йдеться тут не про повагу іншого релігійного світогляду, бо ж тоді виходить, що віруючий, люблячи свого ворога, мусить любити і його світогляд, і стиль його життя, а відтак із-за любові не протидіяти йому нічим і ні в чому, у тому числі й практиці гріха (підкреслимо, що будь-який відмінний від іудейського світогляд в параметрах як іудейських, так і християнських священних текстів вважається гріхом, злом). Якби подібне було істинним, то за такої постановки питання Христова наука не те, що не вийшла б за межі Галілеї, а взагалі залишилася в межах вузького кола апостолів, тому що тоді б ні сам Спаситель, ні його учні не могли б нікому «нав'язати» свій світогляд із-за того, що, мовляв, слід любити й поважати ворога, а разом і його світогляд, тобто жодним чином не переконуючи зречтись свого світогляду на користь іншого, євангельського. А, зважаючи на те, що оточуючий світ для перших послідовників Христа та й, зрештою, для нього самого, з кожним наступним днем дедалі сильніше переставав бути рідним, по-іудейському традиційно близьким, відчуваючи нерозуміння, несприйняття, а то й відверту до себе ворожість, то розуміння поваги чи любові до ворога саме в такому універсальному сенсі виглядає нісенітницю. Сама євангельська ідея любові до ворога не є, та й не може бути, універсальною і всеохоплюючою вже на тій підставі, що любити зло, поважати відмінний від свого світогляду християнин не може, оскільки це суперечить передусім отій відомій новозавітній ідеї «*хто не з Христом, той проти нього*».

Відтак, якщо євангельський Ісус і декларує любов до ворога, то така любов зводиться до суто людських, навіть побутових, відносин в межах соціуму (*як бажаєте, щоб вам люди чинили, так само чиніть їм і ви*) і аж ніяк не до міжсвітоглядних чи міжрелігійних. Це, перш за все, доводить текст з Книги приповісток, цитуючи який, Спаситель водночас возводить його вже в ранг євангельської заповіді. «Якщо голодує твій ворог – нагодуй його хлібом, а як спрагнений він – водою напій ти його, бо цим пригортаєш ти жар на його голову, і Господь надолужить тобі!» (Пр. 25:21-22). Добрим коментарем на це місце будуть наступні вірші з Книги Вихід, які точно дають нам зрозуміти, що саме, згідно з Торою, слід розуміти іудею під любов'ю до свого ворога. «Коли стрінеш вола свого ворога або осла його, що заблудив, то конче повернеш його йому. Коли побачиш осла свого ворога, що лежить під тягарем своїм, то не загаїшся допомогти йому, конче допоможеш разом із ним» (Вих. 23:4-5). На саму ж заповідь Христа «люби ворога» коментарем може прислужитися відома євангельська притча «про доброго самарянина». На цьому зауважує й апостол Павло: «Не будь переможений злом, але перемагай зло добром!» (Рим. 12:21). Але яким саме чином? – «Як твій ворог голодний, - повчає апостол, - нагодуй його; як він прагне, напій його, бо, роблячи це, ти згортаєш розпалене вугілля йому на голову» (Рим. 12:20). Зауважте, у Павла, як і у всьому Новому Завіті, не додається ще щось на зразок «але якщо твій ворог за вірою тобі чужинець, то не переконуй його стати християнином, бо ж ти мусиш люблячи його поважати і його віру», як, зрештою, й близько нічого не підкреслюється, що християнин мусить любити ворога, «як самого себе». *Як самого себе*, як і в іудейській Біблії, так і в Новому Завіті, любити заповідується виключно лише свого одновірця.

Таким чином, зміст євангельської ідеї про любов до ворога зводиться до суто людських взаємин, напучувань бути Людиною, культивування в собі загальнолюдських

якостей добротності та милосердя.¹¹⁶ «Тож любіть своїх ворогів, робіть добро, позичайте, не ждучи нічого назад, і ваша за це нагорода великою буде, і синами Всевишнього станете ви, добрий бо Він до невдячних і злих! Будьте ж милосердні, як і Отець ваш милосердний!» (Лк. 6:35-36). При цьому християнин має допомагати будь-якій людині (незалежно від того, ворогом вона є в координатах християнського віровчення, а чи ж ближнім) і передусім тоді, коли та у скруті і потребує допомоги¹¹⁷ і саме так, неначе оцією людиною є сам Ісус Христос.¹¹⁸ «Поки маємо час, усім робімо добро, а найбільш **одновірним!**»¹¹⁹, - наголошує Павло. Тобто всім, незалежно від етнічного походження і релігійних переконань. Бути завжди Людиною – ось до чого зводяться зміст загальнобіблійної ідеї про любов до ворога.

Між тим подібна постановка питання, на превеликий жаль, не передбачає толерантне ставлення до іновірця, бо ж він, з огляду на його «інакшість», так і залишається і в контексті християнського віровчення, і в контексті іудаїзму, власне, «ворогом», а не «ближнім», оскільки ближній – то свій, одновірець, а ворог – завжди постає чужинцем, невірним, нечистим, грішником. А на грішника неодмінно чекає покарання і саме на тій підставі, що він світоглядно «чужий», а відтак є ворог («хто не зо Мною, той проти Мене».¹²⁰ То чи ж не на цих, хто «проти», Ісус Христос заповідає заступитися мечем? «Сказав же їм (Ісус – П.П.): Але тепер, хто має гаман, хай візьме; також і торбу; і хто не має, хай продасть свою одіж і купить меча» (Лк. 22:36). Чому? – Тому, що християнське віровчення спровокує новий поділ на *свій-чужий* і цей поділ пройде вже не в межах етнічних груп чи народів, а на світоглядному рівні, який починається з рівня сімей та родин, члени яких до приходу християнства ідеологічно були однаковими. «Я прийшов огонь кинути на землю, і як Я прагну, щоб він уже запалав!» (Лк. 12:49); «Чи ви думаете, що прийшов Я мир дати на землю? Ні, кажу вам, але поділ! Віднині бо п'ятеро в домі одному поділені будуть: троє супроти двох, і двоє супроти трьох. Стане батько на сина, а син проти батька, мати проти дочки, а дочка проти матері, свекруха навпроти невістки своєї, а невістка навпроти свекрухи!...» (Лк. 12:51-53).¹²¹

Якщо до постановки християнства в межах іудаїзму чинною була заповідь «Шануй свого батька та матір свою...»¹²², то в християнській редакції вона передбачає любити батьків, коли ті так само є християнами, а якщо ж ні, то в дію вступає інша заповідь: «Хто більш, як Мене, любить батька чи матір, той Мене недостойний. І хто більш, як Мене, любить сина чи дочку, той Мене недостойний» (Мт. 10:37). Справа в тім, що якщо Тора навіть не могла припускати таких випадків, що батьки можуть бути за вірою не-іудеями, то християнство поділило сім'ї тих, одні члени з яких стали християнами (точніше іудеохристиянами), інші ж – залишилися іудеями. Відтак у межах родинного кола міг виникати ідеологічний конфлікт (одні члени родини світоглядно не сприймали інших і на цій підставі могли перетворитися по відношенню один до одного на ворогів). «І видасть на

¹¹⁶ «Не платіть нікому злом за зло, дбайте про добре перед усіма людьми! Коли можливо, якщо це залежить від вас, живіть у мирі зо всіма людьми!» (Рим. 12:17-18).

¹¹⁷ «Не тішся, як ворог твій падає, а коли він спіткнеться, хай серце твоє не радіє, щоб Господь не побачив, і це не було в Його очах лихим, і щоб Він не звернув Свого гніву від нього на тебе!» (Пр. 24:17-18).

¹¹⁸ «І поставить Він віці праворуч Себе, а козлята ліворуч. Тоді скаже Цар тим, хто праворуч Його: Прийдіть, благословенні Мого Отця, посядьте Царство, уготоване вам від закладин світу. Бо Я голодував був і ви нагодували Мене, прагнув і ви напоїли Мене, мандрівником Я був і Мене прийняли ви. Був нагий і Мене зодягли ви, слабував і Мене ви відвідали, у в'язниці Я був і прийшли ви до Мене» (Мт. 25:33-36).

¹¹⁹ Гал. 6:10.

¹²⁰ Лк. 11:23.

¹²¹ «Ісус сказав: Можливо, люди думають, що я прийшов кинути мир у світ, і вони не знають, що я прийшов кинути на землю поділи, вогонь, меч, війну. Бо п'ятеро будуть в будинку: троє будуть супроти двох і двоє супроти трьох. Батько проти сина і син проти батька; і вони стоятимуть як одини» (Євангелія від Хоми 2:2 (або 17)).

¹²² Вих. 20:12-13.

смерть брата брат, а батько дитину. І діти повстануть супроти батьків, і їх повбивають. І за Ім'я Моє будуть усі вас ненавидіти» (Мт. 10:21-22).

А якщо зважити, що християнство, по суті, ніколи не було єдиним, то природно, що ворогами один до одного ставали представники й різних християнських течій чи груп. Так було ще на зорі становлення релігії Євангелій (протистояння між паулінізмом і петранізмом), так продовжувалося впродовж усієї історії християнства, так є й нині і, певно, так і буде в наступному. Можна впевнено констатувати, що такої кількості міжконфесійних чвар і конфліктів, які притаманні християнству, не знала жодна інша релігія; вони вже стали чи не найхарактернішою ознакою всього християнства. Сьогодні, коли кожна з християнських церков чи груп в той чи інший спосіб претендує на свою винятковість, єдиноправильність, істинність (у протилежному разі ця течія свого часу просто не виникла б), перетягує на свій рахунок священні тексти, зауважуючи, що справжньою чи істинною Церква Христова є саме вона (як відомо, за Писанням й справді мусить існувати тільки одна Церква), переводячи, в такий спосіб всі інші в розряд «неістинних», а відтак відступницьких, еретичних.

Назагал, достатньо познайомитися з історією виникнення кожної з християнських конфесій, щоб переконатися в цьому. Як паулінізм свого часу виник на нищівній критиці іудеохристиянства (свідченням цьому є новозавітні послання апостола Павла), так і всі існуючі у своїй масі християнські конфесії також поставали на негативній критиці або ж тієї церкви, від лона якої вони свого часу «відкололися», або ж на критиці відразу всіх, мотивуючи на цій підставі винятково свою справжність і відданість Христу.

А скільки на хвилі отакої критики було прямо замордовано і вбито людей? А скільки було знищено в часи колоніальних кампаній представників так званих «нецивілізованих народів», а скільки було насильно під страхом смерті повернуто в християнство? Щодо останнього, то за свідченнями далеко й ходити не треба. Досить згадати з якою «любов'ю» наворачалася князем Володимиром в християнство Київська Русь, або як іспанськими та португальськими колонізаторами «по-євангельському» перетворювалися на християн корінні народи Нового світу, чи британськими колоністами народи Африки та Азії, не забуваючи водночас з наверненням до Христа робити їх до всього ще й рабами для себе, щоб потім продавати їх як скотину.

«Насильницьке навернення у віру і нав'язування догматів церкви, - зауважує Є.Преображенська, - проходить через всю історію християнства як на католицькому Заході, так і на православному Сході. Так само, як і фізичне знищення або репресії проти еретиків і проти тих, що покидають віру (найчастіше це були ті, що поверталися до релігії предків, бо ж були силоміць «навернуті» в християнство). ... Зрозуміло, що в основному все це насильство надихалося прикладами із Старого Завіту. Новий Завіт не закликає до насильства в питаннях віри. І навіть тоді, коли йдеться про суд Бога, в основному Новий Завіт говорить про праведний суд у справах, а не за переконаннями».¹²³ Що ж стосується тих зауваг російської дослідниці, що «Новий Завіт не закликає до насильства в питаннях віри», то ми показали вище, що вірніше було б сказати, що прямих зауваг щодо цього в новозавітних текстах немає. Але ж існують такі, хоч і непрямі, але конкретні натяки саме на насильницькі дії, бо ж навіщо тоді віруючим мечі, навіщо всі ці наврочення про вогонь на невірних? Проте, як на нас, саме оці непрямі зауваги і провокували впродовж усієї історії християнської релігії якраз доволі прямі і відверто насильницькі дії проти інакомислячих – еретиків, вільнодумців або й взагалі проти тих людей, які були на чийсь погляд не такими, як всі. Безперечно, Євангелія сама по собі прямо не закликає до насильницьких дій проти іновірців, тим паче не обстоює ідею насильницького навернення

¹²³ Преображенская Е. Библиейские корни нетерпимости и насилия в вере // Путь. - <http://put.ucoz.ru/publ/1-1-0-332>

у віру. Насилля за зневіру, згідно з Новим Завітом, буде чинити лише сам Бог в кінці часів цього світу.¹²⁴

Подібне проголошує й Коран. Так, з одного боку, закріплюючи за кожною людиною її право світоглядного вибору, водночас зауважується, що вибір, зроблений не на користь ісламу, є неправильним і тягне за собою суворе покарання від Аллаха. «Істина - від вашого Господа: *хто хоче, хай вірує, а хто хоче, хай не вірує*". Ми приготували несправедливим вогонь, покрівля якого оточить їх; а якщо вони звернуться про допомогу, їм допоможуть водою, що подібна до розплавленого металу, яка обпалює обличчя. Погане пиття, і поганий притулок! Воістину, ті, які увірували і творили добре, - Ми не погубимо винагороди тих, хто добре творив» (Пещера 28(29)-29(30)). І ще: «*Немає примусу в релігії*. Вже ясно відрізнився прямий шлях від помилки. Хто не вірує в ідолопоклонницю і вірує в Аллаха, той схопився за надійну опору, для якої немає руйнування. Воістину, Аллах той, що чує й знає! Аллах – друг тих, які увірували: Він виводить їх з мороку до світла. А ті ж, що невірні, друзі їх – ідоли; вони виводять їх від світла до мороку. Це – мешканці вогню, вони в нім вічно перебувають!» (Корова 257(256)-259).

Ми вже не будемо тут наводити місця про жахливі кари язичників з іудейського Святого Письма (їх багато, особливо в пророчих книгах), бо в принципі вони подібні за змістом до тих, що є і в Новому Завіті, і в Корані, а це – сцени вічних тортур, нестерпних мук, несамовитих жахів і смертей. А якщо додати сюди ще й осібні з кожної релігії інші тексти відомих сподвижників, апологетів, екзегетів, то виходить, що кожна релігійна система бачить спасіння людства по-своєму, бо ж має свій критерій праведності. Багатовікова історія кожної з трьох авраамістичних релігій свідчить, що ревність сіяти слово своєї віри була настільки сильною, що часто саме вона (ревність) була причиною далеко непоодиноких репресій на інаковірних.

З огляду на наведені вище тексти зі священних книг іудаїзму, християнства й ісламу, переконуємося, що й іудейська Біблія, і Новий Завіт, і Коран не просто категоричні у ставленні до інакомислячих, а й заохочують свого віруючого якщо не до відвертої боротьби з невірними (як це проголошується в іудаїзмі та ісламі), то до неприязні (що присутнє в Новому Завіті). Нетолерантне ставлення до іншого релігійного світогляду, до інших релігійних систем провокується відтак вже з рівня самих Писань.

Нині більшість представників тієї чи іншої релігії намагаються якось пом'якшити оті свої «неблаговидні» місця для сучасного полірелігійного і поліконфесійного світу, витлумачити їх в такий спосіб, що, мовляв, їх не слід розуміти буквально, що це всього лише алегорія. Але хто визначає, де у священних текстах пролягає ота грань між буквальною розумінням і алегоричним? Де той критерій, за яким один текст сприймати буквально, а другий розуміти в переносному сенсі, а на третій – взагалі не варто звертати увагу? Безперечно, кожна із авраамістичних релігій сьогодні усвідомлює, що наявність у їх священних текстах місць, які обстоюють нетерпимість і ненависть до людей іншого світогляду, не вигідні нині нікому. Світ вже давно не є таким, яким він був на момент виникнення тієї чи іншої релігії чи на час написання священних писань. Він давно перестав бути "вузькосектантським", щоб міряти його виключно з позиції однієї релігії, тим паче обґрунтовувати істинність однієї релігії за рахунок нищівної, категорично-негативної критики іншої, а саме оцю категорично-негативну критику "інших" й обстоює, як ми

¹²⁴ «Тоді скаже й тим, хто ліворуч: Ідіть ви від Мене, прокляті, у вічний огонь, що дияволу та його посланцям приготований. ... І ці підуть на вічну муку, а праведники на вічне життя» (Мт. 25:41, 46); «А це доказ праведного Божого суду, щоб стали ви гідні Божого Царства, що за нього й страждаєте ви! Бо то справедливе в Бога віддати утиском тим, хто вас утискає, а вам, хто утиски терпить, відпочинок із нами, коли з'явиться з неба Господь Ісус з Анголами сили Своєї, в огні полум'яному, що даватиме помсту на тих, хто Бога не знає, і не слухає Євангелії Господа нашого Ісуса. Вони кару приймуть, вічну погібіль від лица Господнього та від слави потуги Його» (2 Сол. 1:5-9); «А теперішні небо й земля заховані тим самим словом, і зберігаються для огню на день суду й загибелі безбожних людей» (2 Пет. 3:7); «А лякливим, і невірним, і мерзотним, і душоубам, і розпусникам, і чарівникам, і ідолянам, і всім неправдомовцям, їхня частина в озері, що горить огнем та сіркою, а це друга смерть!» (Об. 21:8)

переконалися, кожна із священних книг по-своєму: іудейська Біблія тримає ненависть до язичників, тобто всіх, хто не є іудеями, а відтак і до християн; Коран – до іудеїв і християн, а ось християнське Писання – до всіх, починаючи вже із ненависті навіть до своїх рідних, якщо ті не є християнами.

Так, світ змінився: він став культурно і світоглядно розмаїтим, а в релігійному плані – полірелігійним і поліконфесійним. Сьогодні більшість представників релігій чітко розуміють всю ту відповідальність за смисл всіх отих місць у своїх Писаннях, які зауважують на ненависті, злоби до тих людей, що є представниками іншої релігії, а то й прямо зауважують на насильницьких діях проти них. Безперечно, подібні місця із священних текстів цих релігій є «неполіткоректними», бо ж за умови буквального їх (текстів) сприйняття автоматично переводять кожен з них у стан конфронтації з іншими релігіями. З одного боку, ми усвідомлюємо, що значить для тієї чи іншої релігії її Святе Письмо. Це і слово Боже, і її основний закон, і кодекс морально-етичних норм, і еталон чи регулятор життя віруючого або релігійної спільноти. Але від того, як, з яким змістом окремих віруючих буде сприймати оті «неполіткоректні» моменти Писання, з яким сенсом буде реалізовувати зміст тих текстів у своєму житті, залежить надто багато і для суспільства, в якому він живе, і взагалі для подальшого існування цієї релігії, а зрештою - й для всього людства.

Будемо відвертими, випадки фанатизму, фундаменталізму, нетерпимості і ненависті, які можна віднайти в історії кожної з авраамістичних релігій нав'язані, якраз буквальним сприйняттям отих вищеподаних нами релігійних текстів. Певною мірою, це можна пояснити тим, що пересічний віруючий розуміє Святе Писання так, як він його читає. Але якщо читати і сприймати все написане так, як воно є (без якихось коментарів, додумувань, інтерпретацій, рекомендацій¹²⁵), то це суцільна ненависть до інакомислячих, нетерпимість до представників інших релігій, а звідси - насилля, кров і вбивства, що мусять коїтися до того ще й з виглядом "благочестя" і "милосердя" на обличчях.

Дійсно, ні Біблія, ні Новий Завіт, ні Коран жодним чином не розводять одні тексти на ті, що мусять сприйматися буквально, і ті, що є всього лише алегорією. Між тим, саме буквально сприйняття текстів всього Писання часто провокує (а для віруючого - аргументує) численні випадки негативного ставлення представників однієї релігії до іншої, а в межах однієї релігійної системи – ще й однієї конфесії до іншої. Якщо й тримається у світі міжрелігійний мир, то лише завдяки вмінню лідерів, провідників і просто більшості пересічних віруючих кожної з релігій «обходити» оті «неблаговидні», «неприйнятні» місця з Писань, зміст яких зводиться до нетерпимості у відношенні до «інших».

Священні тексти є такими, якими вони є: вони непорушні. Вони – основа, фундамент релігії, а згідно з їх же вченням - вони постають як слово Всевишнього. Втім, на нашу думку, сьогодні прийшов час усвідомлювати, що з політикою нетерпимості до представників інших релігій чи конфесій осіб кожна з релігій просто не виживе. Можна продовжувати і в XXI столітті зневажати, ненавидіти, залякувати, чинити репресії і навіть вбивати під виглядом «благочестя» всіх отих «інших», які є «не-ближніми» чи «невірними», а простіше сказати – «ворогами». Але чи подібна практика додасть в такий спосіб авторитету релігії, представники якої будуть чинити так? Чи може підкине переконливих аргументів на користь її винятковості й істинності? Чи ж зможе переконати в такий спосіб отих «інших» зректися свого світогляду на користь іншого? Як бачимо, навіть якщо в писаннях й існують тексти, які прямо наголошують, що представники інших релігій чи конфесій є «ворогами», «еретиками», «невірними», то слід усвідомлювати, що подібні норми сьогодні вже не чинні, вони не прийнятні на тій підставі, що позбавляють людей передусім їх природного права обирати (не говорячи вже тут про те, що нав'язування комусь чогось силоміць завжди було справою невдячною).

¹²⁵ Коментарі і тлумачники є тільки рекомендаційною літературою і не мають статусу Писання.

На наше переконання, на рівні священних релігійних текстів обстоюються не універсальні морально-етичні норми, а чинні саме для того суспільства, в межах якого вони діяли на час їх написання. Якщо релігії насправді й обстоюють почуття добра, любові, братерства і справедливості, то найгіднішим виявом цих почуттів буде визнання, що світ є світоглядно плюральним, що людина має невідчужуване право мати ті релігійні переконання, які вона бажає (або ж не мати ніяких). В іншому випадку, буде чинитися тиск на особу, а відтак буде обмежуватися або заперечуватися її «право на свободу думки, совісті і релігії», її право «мінати свою релігію чи переконання та свободу сповідувати свою релігію чи переконання».¹²⁶ І це право передусім фіксує «Загальна декларація прав людини», прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р.¹²⁷ Дуже хочеться, щоб III-тє тисячоліття справді було тисячоліттям миру, любові, добра, злагоди і справедливості. А мир і справедливість завжди там, де є взаєморозуміння. А де взаєморозуміння – там повага. А де повага – там Любов!

Ганна КУЛАГІНА (Київ)

ЦІННІСНО-СМИСЛОВІ ДОМІНАНТИ АВРААМІСТИЧНИХ РЕЛІГІЙ: СПІВІСНУВАННЯ ВІДМІННОСТЕЙ

Останнім часом все частіше висловлюється занепокоєння духовним станом українського суспільства. Ця проблема значно актуалізувалася з огляду на євроінтеграційні процеси України. Головним чинником, передумовою якості останніх видаються не економічні чи навіть соціально-політичні успіхи держави. Питанням надзвичайної ваги постає рівень духовності народу України, який має відповідати високим міжнародним стандартам.

Сьогодні є безперечним фактом, що релігії можуть сприяти формуванню духовності громадян нашої держави. Метою нашої статті виступає з'ясування специфіки релігійної духовності, порівняння поглядів щодо неї іудаїзму, християнства та ісламу, визначення особливостей функціонування релігійної духовності у сучасному світі.

Вивчення сучасного стану проблеми показує, що вся різноманітність аспектів духовності, які потребують спеціального дослідження, набувають цілісності, системності лише в тому разі, коли розглядаються у контексті специфіки людського буття в світі. Духовність постає якісною характеристикою людини, укорінена в її реальності. Тому можливість осмислення та аналіз духовності людини залежить від розуміння її реального буття. Більше того, аналіз духовності як форми онтологічного вибору людини надає їй не лише теоретичної, а й персональної значущості, гуманістично-прикладного звучання.

Духовність є не лише якісною характеристикою свідомості людини. До неї відносять дії людини, її вчинки, життя. Духовність – це атрибут людини як суб'єкту на противагу бездуховності – втраті людиною її суб'єктивних якостей і перетворенню її на простий об'єкт. У структурному відношенні виокремлюють три складові духовності:

¹²⁶ Загальної декларації прав людини (прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р., Стаття 19.

¹²⁷ Виняток можуть складати випадки, коли особа здійснює свої права і свободи за рахунок обмеження аналогічних прав і свобод інших. «Кожна людина, здійснюючи свої права і свободи, повинна зазнавати лише тих обмежень, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших та з метою задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві (Загальної декларації прав людини, Стаття 29).